

Derzsi Júlia

Szeben szék falubírái

Falu és város viszonya a 16. századi hatósági rendszabályok tükrében

A nagyszzebeni városi és szász nemzeti levéltár iratai között találunk három olyan szabályrendeletet, amelyek igen jó kiindulópontként szolgálnak a kora újkori társadalmi jelenségek megértéséhez. A Szeben szék joghatósága¹ alá tartozó Oltszakadát és Felek ugyanazon a napon (1582. október 13-án), illetve Oroszcsúr ugyanabban az évben kiállított szabályrendeletei a város által a községi béke és a jó rendtartás (*gute Ordnung*) megtartása céljából hozott „törvényeket és statútumokat” foglalják össze. Az teszi ezeket a dokumentumokat érdekessé, hogy nem (vagy nem elsősorban) a falu saját hatáskörébe tartozó gondokra keresnek választ, de még csak nem is a város és az igazgatása alatt álló falvak közötti jogi viszonyt rendezik. Ehelyett a közrendészeti szabályalkotás néhány jellegzetes elemét fogalmazzák meg (mint az éjszakai kijárási tilalma, legelők és beltelkek használata, őrzéssel kapcsolatos intézkedések, a szociális és felekezeti feszültségek rendezésére hozott intézkedések, idegen nemesek és nemesi birtokokról származó jobbágyságok beköltözésének szabályozása, a velük kötetendő ügyletek kontrollja), bizonyítván, hogy a városi tanács nemcsak a városfalakon belül, hanem azokon kívül is élt a jó kormányzás eszközével, illetve alkalmazta a város törvényeit.² A szabályrendeletek ugyanakkor egy másik szempontból is figyelmet érdemelnek. Éppen abból az időszakból valók, amikor a hatósági szabályozás révén változások következtek be a falubírói tisztségekkel járó feladatkörök és jogosítványok, valamint a bíraskodás rendje. A falusi bíróságok hatásköre a község lakóinak egymás közötti ügyeire vonatkozott, nagyobb magánjogi perekben, illetve büntetőügyekben a város volt illetékes, felettesi hatósági és – a jobbágyfalvak esetében – földesúri minőségében egyaránt. Éppen ezért, a szabályrendeletek nemcsak a falvaknak a városhoz való viszonyát dokumentál-

¹ Szeben szék joghatósága alá 27 település tartozott (Nagyszzeben, Guraró, Bongárd, Vurpód, Omlás, Szenterszébet, Felek, Fenyőfalva, Kereszténysziget, Nagycsúr, Poplák, Kakasfalva, Nagydísnód, Hermány, Kiscsúr, Moh, Kistorony, Szászfűfalu, Oroszcsúr, Veresmart, Oltszakadát, Sellemberk, Resinár, Szelindek, Dálya, Vesztény és Cód), ezek közül Nagyszzeben város földesúri joghatóságot gyakorolt Bongárd, Vesztény, Moh és Felek román lakosai fölött (Müller 1941: 184).

² Nagyszzeben város 16. századi rendtartásáról nemrég Pakucs-Willcocks Mária írt könyvet, amelyben végigköveti a városi kormányzás hatósági átalakulásának megannyi megnyilvánulását. Hosszú ideje ez az első olyan monográfia Nagyszzebenről, amely nem a régi történészgenerációk végtelenségig ismételt eredményeit foglalja össze, hanem a társadalmi fegyelmzés, a *Gute Polizei*, a hatalom és reprezentáció kora újkori paradigmái mentén újragondolja nemcsak a szakirodalmat, hanem az ismert és kevésbé ismert források adatait is (Pakucs-Willcocks 2018).

ják, hanem azt is megmutatják, milyen eszközök révén alakult ki a kora újkori falu vezetése és társadalmi rendje. Mindemellett a Szeben székhez tartozó falvakban a falubírót (*Hann, villicus*) és a falutanácsot (*Rat*) a faluközösség évente maga választotta, s bár a tisztségek betöltésére vagy megújítására, az előjárók kijelölésére vonatkozó szokásokat, azok helyi változásait ebből az időből közelebről még nem ismerjük, a helyi képviselők választásának lehetőségét az öngazgatás kifejezésének kell tekintenünk.

A következőkben azt vizsgáljuk, milyen területekre terjednek ki a statútumok előírásai, illetve hogyan viszonyulnak ezek a város szabályrendelet-alkotó törekvéseihez. Hogyan kapcsolja össze a város a községekben uralkodó életviszonyoknak vagy a földesúri jogviszony rendezésének igényét a közrend érdekében hozott intézkedésekkel, hogyan terjeszti ki hatósági hatalmát az igazgatása alá tartozó községekre? Azt a kérdést is igyekszünk körüljárni, milyen eszközökkel szabályozza a helyi előjárók illetékességeit, milyen új szerepkörökkel ruhazza fel őket, továbbá hogy a hatalom megnyilvánulásait kísérő társadalmi reakciók vizsgálata milyen lehetőséget kínál a további kutatásokra.

A feleki és az oltszakadati szabályrendeletek csaknem szó szerinti egyezésére már korán felfigyelt a szakirodalom,³ a Felekre vonatkozó pontokat közelebről Gernot Nussbächer és Binder Pál mutatták be,⁴ az oltszakadati artikulusok értelmezéséhez Vámszer Géza falumonográfiája nyújt útmutatót.⁵ Oroszcsőri artikulusainak az előbbiekhöz képest szembetűnő hasonlósága azonban elkerülte a kutatók figyelmét, bár a szabályrendelet, ha nyomtatásban nem is jelent meg, természetesen nem maradt ismeretlen.⁶ Elsősorban az ott élő szlávoknak a szász evangélikus egyházközséghez való csatolása szempontjából bizonyult érdekesnek, a bolgárok lakta három másik faluval, Magyarcsergeddel, Bolgárcsergeddel és Bongárdal összehasonlítva.⁷ Az 1582. évi szabályrendeletek a történetírókat leginkább a szászföldi nem német/szász etnikai csoportok – románok, magyarok, bolgárok – jogállása miatt foglalkoztatták, nagyobb hangsúlyt csak a falubírók és falutanács (*Dorfaltschaft*, ahogy Georg Müller nevezi)⁸ paritásos alapon történő választása, illetve a Nagyszebent illető földesúri szolgáltatások problémái kaptak. S bár a történetírók megemlítik, hogy a rendszabályokat a nagyszebeni városi tanács állította ki,⁹ a statútumokban összefoglalt előírásokat a községi önkor-

³ Csallner 1906: 39; Müller 1912: 201, 204.

⁴ Nussbächer 1981; Binder 1982: 59–62.

⁵ Vámszer 1940. A falu eredetéről vitatott művek: Podea 1911; Prie 1933.

⁶ Müller 1941: 155. Újabban: Bándi 2019. Csallner válogatásában (Csallner 1906) az oroszcsőri statútum nem szerepel.

⁷ Klima 1936: 10–23.

⁸ Müller 1912: 201.

⁹ Robert Csallner regesztái szerint az oltszakadati szabályrendeleteket a városi tanács, a falu lakosainak földesura adta, a románok és magyarok közti vita elsímítására. Az artikulusok tiltják azt, hogy bárki a városi tanács tudta nélkül adja el telkeit, vagy letelepedjen a faluban. A feleki szabályrendelettel kapcsolatban Csallner csak annyit jegyez meg, hogy az itteni szászoknak és románoknak a városi tanács ugyanolyan rendeletet bocsátott ki, 11 artikulusban (Csallner 1906: 39–40).

mányzás kifejezésének tekintik, az oltszakadati szöveget Pozsony Ferenc például (jóllehet Vámszer nyomán) falutörvénynek nevezi.¹⁰

Mindhárom szabályrendelet egykorú másolatban maradt fenn, a Feleknek szóló ráadásul két példányban.¹¹ A feleki másolatokat Isaac Hendel nagyszzebeni bírósági írnok (*juratus notarius judicatus Cibiniensis*, más helyen *secretarius*) jegyezte fel, akinek a hivatali ideje 1579 és 1587 közé tehető.¹² Az írásképp alapján ítélve, az oroszcsűri artikulusokat szintén ő írta,¹³ míg a szakadati szöveg íróját jelenleg nem tudjuk általunk ismert személlyel azonosítani. A bírósági írnok közreműködéséből arra következtethetünk, hogy a statútumok lemásolására azért került sor, mert a rendeleteket a törvénykezéssel is összefüggő iratnak tartották, amennyiben bírói jogmeghatározásokat is tartalmaznak. A szabályrendeletek keletkezési körülményeiről csak a feleki és oltszakadati szövegekben találunk utalást, az oroszcsűriből hiányzik a preambulum erre vonatkozó része, ahogyan a datálás is.

A feleki és oltszakadati szövegek szó szerint megegyezően tudósítanak arról, hogy a rendeleteket Blasius Weiß székbíró és Sebastian Czompolius tanácsos dolgozta ki, válaszul a községek lakóinak sokféle panaszára. Czompolius jelenléte a rendeletet kidolgozó bizottságban hivatali tapasztalatával függhetett össze, a városi tanácsba való bevásztása (1581) előtt ugyanis a város és a Hét szék (a provincia) notáriusa volt (1578–1580), annak előtte pedig, 1565 és 1569 között, bírósági írnokként működött a nagyszzebeni királybíró és székbíró, valamint a városi tanács mint fellebbezési hatóság mellett.¹⁴ Jogismerői, írástudói képességei magyarázhatják, hogy a rendeletek megszövegezését miért nem az 1582-ben hivatalban lévő városi jegyzőre, Michael Han de Kyssekre bízta.¹⁵ Amint arra már utaltunk, az oroszcsűri statútum a rendeletek kidolgozásában eljáró bizottságra vonatkozó szövegrészt nem tartalmazza, ennek ellenére az artikulusoknak az 1582. évi dokumentumokban foglaltakhoz, azok nyelvezetéhez való hasonlósága vitán fölüli,¹⁶ a szabályrendelet 13 artikulusából hét csaknem

¹⁰ Pozsony 2000: 185.

¹¹ Felek: ANR FS MOS DM IV. 1197; CB 5-BB. 108. 105–106. Oltszakadati: ANR FS MOS DM IV. 1196. Oroszcsűr: ANR FS MOS DM V. 1127. A feleki rendeletek 11, az oltszakadatiak 12, az oroszcsűriek pedig 13 artikulust tartalmaznak.

¹² Isaac Hendel bírósági jegyzői tevékenységéről először az 1566 és 1635 között vezetett nagyszzebeni tanácsi jegyzőkönyv 1579. szeptember 13-i bejegyzéséből értesülünk. 1587-ben Hendel már medgyesi városi jegyzőként működött (ANR FS MOS PŞ 2. 101v–102v; PEM A 2. 140. 120r–120v).

¹³ Az oroszcsűri rendeleteket ugyanaz a kéz írta, mint aki a szebeni székbíróóság előtt 1583-ban tárgyalta per iratát kiállította (*Actio Bartholomei Doliatoris actoris contra relictam Lucae Doleatoris*), azaz Isaacus Hendelius *secretarius* (ANR FS MOS DM V. 999).

¹⁴ Czompolius 1587-től Brassóba költözött, ahol először jegyzőként dolgozott, majd 1588-ban bevásztották a városi tanácsba, ahol 1603-ig, haláláig maradt tiszttségben (Wagner 1998: 128; Flóra 2012: 133).

¹⁵ Nagyszzebenben nem volt ritka jelenség, hogy a városi jegyző tanácsossá való kinevezése után továbbra is ellátta a kancellária ügyvitelének feladatait (Müller 1941: 52).

¹⁶ Müller 1599-re keltezi (Müller 1941: 155). A dokumentum hátlapján ceruzával végzett későbbi feljegyzés 1582-re keltezi a dokumentumot.

teljesen azonos a feleki és oltszakadati rendeletek idevágó passzusáival. Mindezeket figyelembe véve azt hisszük, joggal beszélhetünk – a jogalkotói szándéknak megfelelően – egyetlen szabályrendeletéről, illetve annak három, a helyi viszonyokhoz igazított alkalmazásáról. A szabályrendeletek megfogalmazásakor a városi kormányzás máskor is használt kötött szerkesztésű szövegmodelleket, így például az erdélyi céhrendszabályok 1539 és 1582 között, a Szász *Universtitas* parancsára történő felülvizsgálatokor („die grosse Regulation”, ahogy Gustav Seivert nevezte),¹⁷ a jóváhagyott új statútumok a preambulum és a nyelvezet tekintetében is ugyanazt a szövegmodellt követik, ezenkívül öt artikulus minden céhszabályzatban teljesen azonos.¹⁸

Mind normatípusát, mind pedig megfogalmazott célját tekintve, a feleki, oltszakadati és oroszcsúri dokumentum világosan fogalmaz: „törvény és statútum” (*Gesetz und Statuta*), tehát nem a paraszti önrendelkezés vagy valamilyen szokásjog írásba foglalása, hanem a rendetlen viselkedés megszüntetését, a jó rendtartás biztosítását célzó rendszabályzat. S bár az indoklás – a korszakból ismert városi vagy akár egyházi konstitúciókhoz hasonlóan – az érdekelték közötti viszálykodás elkerülését tűzi ki, eszköztára kimerül a tiltásban és büntetésben. Az előírások mindhárom faluközösség teljességére vonatkoznak, tekintet nélkül az etnikai vagy jogállási különbségekre. Ezenfelül általános hatállyal és örök időre szólnak, az előírások maradéktalan megtartása mellett, jogosítványt a felsőbb szervi testület, a nagyszebeni polgármester, királybíró, székbíró és tanács együttes bizottmánya¹⁹ révén nyernek. A paraszti önrendelkezést tehát kizárja, a törvényeket nem az egész közösség vagy előjáróság hozza,²⁰ hanem a felsőbb hatóság állítja ki, s mint ilyen, hatósági rendeletnek (*Ordnung*) tekinthető.

A rendeletek alkalmazási köre lényegében nyolc különálló kérdéskörre terjed ki (közigazgatásra, határhasználatra, letelepedési jogra, közrendre, egyházi fegyelemre, házasság szabályozására, hasznonvétel és gazdálkodás jogára), az egyes artikulusok között kohéziót a „jó rendtartás” fogalma biztosít: az előírásokat akkor is értelmezhetjük, ha nem figyelünk a települések jogi, etnikai, vallási vagy bármilyen helyi sajátosságára. A városi kormányzás által felvállalt közhatalmi tevékenység tulajdonképpen a város jogalkotói és törvénykezési autoritásának az igazgatása alá tartozó falvak lakóira való kiterjesztésével jön létre, legyenek

¹⁷ Seivert 1869: 25; Vlaicu (Hg.) 2003: 10.

¹⁸ Az új céhrendszabályok azonos artikulusai a céheket tulajdonképpen a városi tanácsnak rendelik alá: a céhekbe való felvételt tisztességes származáshoz kötik (a jelölt csak keresztény és házasságban született lehetett), korlátozzák a céhbíróságok hatáskörét, a vitás ügyek fellebbezését a városi tanács elé rendelik, az árak és áruforgalom kérdéseinek a rendezését, valamint a céhek statútumalkotási tevékenységét pedig a tanács jóváhagyásától teszik függővé (Derzsi 2014: 225–227).

¹⁹ „[U]nserer commission” (ANR FS MOS DM IV. 1197. 2r; CB 5-BB. 108. 105r; MOS DM IV. 1196. 1r). Az oroszcsúri szöveg ezen a helyen rövidebb, csupán a rendelet kiadónak felsorolását tartalmazza (ANR FS MOS DM V. 1127. 1r).

²⁰ A paraszti önrendelkezés termékének számító falutörvény és a másféle szabályzatok különbségéhez lásd a *Magyar Néprajzi Lexikon* 'falutörvény' szócikkét: Ortutay (főszerk.) 1979: 43.

azok szabad jogállásúak vagy uradalmak. A feleki, oltszakadati és oroszcsúri törvények leginkább a városi konstitúciókhoz hasonlítanak, nemcsak nyelvezetük, hanem tartalmi jegyeik tekintetében is; legközelebbi rokonságot Nagyszében város 1589. évi statútumával mutatnak,²¹ de egyes előírásai hasonlítanak az egyházi rendtartások, céh- és szomszédsági szabályzatok megannyi rendelkezéséhez is. Az előírások problémakörei a következő pontokban foglalhatók össze.

1) Az idegenek letelepedésének, illetve a lányok nemesi birtokról származó személyekkel való házasságának tilalma. Az oroszcsúri rendeletek által megfogalmazott kikötés megengedi a településen lakást azoknak, akik már a községben születtek, legyenek németek – s itt a szöveget jegyző kéz a sor fölé beszúrta: „a királyföldről” – vagy bolgár származásúak.²² Halálbüntetés terhe mellett megtiltják a községek lakóinak nemesekkel és azok jobbágyaival kötendő mindenféle ügyletét, a településhatáron belül fekvő ingatlan eladását vagy öröklését a városi tanács jóváhagyásához kötik; a széna, fű vagy marha eladását, illetve idegen marha legeltetését, esztana (juhkarám) tartását pedig a falubíró és a falutanács felügyelete alá helyezik. A város falai között érvényes, az 1546. évi, a magyaroknak a céhekbe való felvételét, városi ingatlan öröklését tiltó tanácsi határozattal kezdődően többször megismételt rendelkezésnek²³ a faluközösségre való kiterjesztése nehezen értelmezhető, főképp ha arra gondolunk, hogy az újonnan letelepedett lakosság növelhette volna a városi uradalmak potenciális gazdasági erejét, a szolgáltatások mennyiségét. A rendelkezés valószínűleg azt az óvatosságot tükrözi, amivel a szászok saját jogállásukat és rendi különállóságukat védelmezték, elsősorban a vármegyei nemességgel szemben. Ebben a tekintetben jelzésértékű adatokkal szolgál egy 1568. április 9-én, a beszercei városbíró és tanács megkeresésére kelt levél, amelyben Simon Miles nagyszébeni polgármester a vármegyei nemesi birtokokról Szászföldre telepedett, ott megházasodott, de a földesuraik által visszakért személyek dolgában azt válaszolja: náluk az a szokás, hogy senkit nem engednek sem céhekbe felvenni, sem pedig házasságot kötni mindaddig, amíg bizonyítani nem tudja, hogy szabad ember.²⁴

Az idegenek letelepedését érintő tiltás módszeres kidolgozására Nagyszében város 1589. évi konstitúciójának megfogalmazásakor került sor, amelynek szövegét, Pakucs-Willcocks Mária feltételezése szerint, Albert Huet királybíró szerkeszthette,²⁵ ugyanaz a személy tehát, aki Felek és Oltszakadát (és meglehet, hogy Olaszcsúr) statútumai jogosítványát is biztosította. A rendelkezés (*Verboth der Heuser-Kauff [...] mit Verlobung oder Vermischung czwaier Personen in*

²¹ Ennek kiadásához: Seivert (Hg.) 1869: 63; Schuler von Libloy (Hg.) 1862: 75; Kolosvári-Óvári (szerk.) 1885: 542.

²² „[...] sollen [sie] teutscher, von königsboden oder zirwescher nation, die alda in dem gemein geboren, sein.” (Oroszcsúri rendelkezés 3. artikulusa).

²³ Pakucs-Willcocks 2018: 65.

²⁴ Berger 1986: 828.

²⁵ Pakucs-Willcocks 2018: 63.

czwaierley Nation, einheimischer und ausweltziger) megtiltja az idegeneknek,²⁶ hogy a városi tanács tudta nélkül ingatlant vásároljanak; azokat pedig, akik a tiltás ellenére a város érdeke, a „rend és políciá” ellen cselekednének, kitiltással és mindenféle hivatalban betöltött funkcióból való elbocsátással fenyegeti. Az idegenek által addig birtokolt házakat csak közvetlen leszármazottaik örökölhették, máskülönben eladásra kellett felajánlaniuk őket a „németeknek” – ahogy a statútum fogalmaz –, azoknak, akik a házakat tulajdonképpen felépítették. Ezenkívül magas bírságot szabtak ki, ha valaki nem szász származású személlyel kötött házasságot,²⁷ a szomszédsági elöljáróra (*Nachbarschaftshann*) és a közpénzből fizetett városi lelkészre bízva, hogy az ilyen esetet jelentse a városi hatóságoknak.

2) A templomba járás és igehallgatás kötelessége vasárnap és ünnepnapokon,²⁸ a prédikáció és áldozás ok nélküli elmulasztása esetére egy márka büntetést helyezve kilátásba. A bírság a székbírságot (*iudicatum*)²⁹ illette, ebből kétharmad rész a királybírónak, egyharmad a székbírónak járt, a városi elöljárók járandóságait 1541-ben megállapító szabályzatnak megfelelően.³⁰ Különös esetnek számít az oroszcsúri rendeleteknek az evangelizáció irányát érintő, idevágó pontja. A feleki és az oltszakadati szövegekben nem szereplő artikulus (az oroszcsúri szöveg második passzusa) egy szokatlan elvárást fogalmaz meg: előírja a falu lakóinak, hogy igyekezzenek a német nyelvet az evangélium megértésének céljából elsajátítani. Az elvárást ugyanakkor a szabályozás a mindennapi boldogulás szempontjából is megindokolja, hangsúlyozva, hogy a német, lévén a hatóságok nyelve, a világi dolgok és ügyletek intézésének szükséges vejejárója.³¹

3) Az éjszakai gyülekezés és tivornyázás tilalma. Az előírás betartását a falubírónak és hivatali embereinek kellett felügyelniük, a feladat elhanyagolását fél márka ezüsttel büntették. A rendelkezés kihirdetésének kötelessége az iskolamestert terhelte, szombatoként és ünnepnapokon este 8 óra előtt. A csapszék tartás, az ezzel járó összetett problémák miatt (mint az ivászat, hazardjátékok, botrányos viselkedések, prostitúció, verekedések) igen nehezen szabályozható területnek számított, a világi és egyházi hatóságok gyakran foglalkoztak a kérdéssel.

²⁶ Ezeket a statútum fel is sorolja: „Ratzen, Walachen, Winden, Horwaten, Walen, Spanier, Französen, Polacken” (Kolosvári–Óvári [szerk.] 1885: 542).

²⁷ Pakucs-Willcocks 2018: 65.

²⁸ Oroszcsúr: 1. artikulus. ANR FS MOS DM V. 1127. 1r. Felek és Oltszakadát: 3. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1197. 2v; CB 5-BB. 108. 105r; MOS DM IV. 1196. 1r.

²⁹ A nagyszebeni városbíró és székbíró hivatalának 15. század végi összeolvadásáról: Müller 1941: 29–30.

³⁰ Kolosvári–Óvári (szerk.) 1885: 511.

³¹ A passzus magyar fordítását Bándi András a következőképpen adja vissza: „Oroszcsúr összes lakosának nagyon szorgalmasnak kell lennie, hogy mindenki megtanulja a német nyelvet az istentisztelet miatt, hogy érthesse Isten szavát, amelyben található minden lélek üdvössége, de a világi ügyekben is a hatóság elé németül tudják előhozni kérelmeiket és sérelmeiket. Hasonlóképpen, amikor a falubíró esküdteivel tanácskozik az egyházi ügyekről, beszéljen hozzájuk németül. Mindent németül beszéljenek meg. Aki nem tud németül, kérdezzen rá addig, amíg megtanulja. Hasonlóképpen, a lakodalom és más gazdasági ügyekben a szószólók használják a német nyelvet, hogy általánossá váljék” (Bándi 2019).

Pakucs-Willcocks Mária véleménye szerint a rendelkezések időnkénti megismétlése nem feltétlenül jelentette a hivatali hatékonyság hiányát az előírások betartásában: a különösebb újítást nem tartalmazó szabályok periodikus kihirdetése ugyanis hozzájárult az alattvalók fegyelmezéséhez, a rend képzetének kialakításához.³² A *publica conventicula* (*vulgo spyll stuben*) ellen a Szász *Universitas* először 1545. november 28-án határozott,³³ majd 1557. január 10-én, a Nagyszebenbe összehívott rendkívüli gyűlésen újra; ugyanakkor az egyházi fegyelem általában az éjszakai gyülekezet és az íghallgatás elmulasztásának tilalmát is előírta.³⁴ A barcasági káptalan 1550. évi vizitációja külön rendszabályként tiltotta a tivornyázás, szerencsejáték, éjszakai randalírozás, csapszéktartás és utcán tartózkodás tetteit („sauffen, spilen, nacht umrayen, spielstuben, frue auffstehen”), az elkövetésre büntetést is előírt, 10 forint értékben.³⁵ Az egyházi és világi hatóságok 1578-ban Nagyszebenben összeülő közös tanácsa a helyi előljárókra bízta a büntetést.³⁶

4) A haszonvételek megosztására vonatkozó szabályok. Az oroszcsúri artikulusok szerint a kocsmáltatás joga a lelkészt is megilleti, a *Hann* nem tilthatja és nem kötheti meg ebben sem a lakosokat, sem pedig a papot; amennyiben a rendelkezés ellen cselekedne, egy márka ezüstöt kell fizetnie a városi bíróságnak. Az oltszakadátiak kötelesek voltak a feleki malmot használni, a molnártól azonban, ha rossz lisztet adott, kárpótlást kérhettek.³⁷ Az oltszakadáti románoknak a nagyszebeni előljárók hívására kaszásokat kellett állítaniuk.³⁸

5) A falu határán túli építkezések halálbüntetés terhe melletti tilalma, illetve a nagyszebeni hatóságok engedélyéhez kötése. Oltszakadáton megengedték az erdőirtással már megnövelt területeken való lakhatást, pontosan az új falurész („das neue land”) határának kijelölését.³⁹ A földért járó terményadó (*meddem*)⁴⁰

³² Pakucs-Willcocks 2018: 133. Ugyanitt Pakucs-Willcocks Mária a normaismétlés két további okát is beazonosítja: a városvezetésben történő személyi változásokat és a rendeletek alkalmazásának közigazgatási akadályait.

³³ EKO XXIV. 204.

³⁴ EKO XXIV. 260.

³⁵ EKO XXIV. 257.

³⁶ EKO XXIV. 437.

³⁷ Vámszer 1940: 81.

³⁸ Vámszer Géza, valószínűleg más források alapján, tudni véli ezen szolgáltatások mértékét is: az oltszakadáti románok kötelesek voltak 20 szekér szénát és 40 kaszást biztosítani a szebenszéki előljáróknak. Vámszer mindezekből az oltszakadáti magyarok előjogaira következtet. Ugyancsak ő említi, hogy a községben való letelepedés és lakhatás feltételei később is vita tárgyát képezték. Ebben a kérdésben egy 1767. évi guberniumi határozat éppen az 1582-ben kiadott rendeletre hivatkozik (Vámszer 1940: 29). A guberniumi határozatról lásd még: Müller 1912: 203.

³⁹ Az artikulus itt pontosan behatárolja a területet is, a Mohorra, Dumitro fia, Kinde Kriste, Joan Jztan, Maxin fia, Fata alui Joan Dobrata, Petro Maxin és Opra Jztan által lakott helyen.

⁴⁰ A *meddem* mint a közös földek használatáért a Barcaságban, Feketehalom, Szászhermány lakosai által fizetett járadék előfordulásához: Derzsi (Hg.) 2016: 62, 103, 202, 348.

az egyházat illetve meg,⁴¹ a rend kedvéért azonban az egyházi gondnokoktól megkövetelték, hogy vegyék lajstromba a szolgáltatásokat.⁴²

6) A két náció közötti tehermegosztás a középületek, azaz a templom, a lelkészlak és az iskola fenntartásában, valamint a tanító eltartásában. A statútum Feleken előírja, hogy azoknak a románoknak is részt kell vállalniuk az építés költségeiben, akik később telepedtek le (nem fogalmazza meg, de ez esetben feltehetően nem evangélikus románokról van szó), a rendelkezés megszegése miatt járó egy márka büntetés valószínűleg a *Hannt* illetve. Az oroszcsúri artikulusok szerint az iskolamestert a lelkész tudtával és akaratával kellett alkalmazni, és az iskola épületében kellett laknia. Ugyanitt, régi szokást tartva, az iskolamester eltartását a község hozzájárulásával kellett megoldani: minden háznak háromnegyed rész gabonát, egynegyed zabot, továbbá egy kenyeret kellett adnia, a *Hann* pedig a szokásos évi fizetését biztosította.

7) A peres eljárás szabályozása. Ha valakinek peres ügye volt, azt a falubíró előtt kellett kezdenie, annak fórumát nem kerülhette meg; abban az esetben pedig, hogyha a büntetés nem haladta meg az egy forint értéket, az eljárást itt is kellett befejeznie. Ezen összeg felett azonban a városi bírósághoz kellett fordulnia.⁴³

8) A községi előljárók választásának szabályozása, illetve a választás feltételeinek meghatározása. Mindhárom településen előírás volt (40 forint büntetés terhe mellett), hogy a választás nem eshetett karácsonyra⁴⁴ és az előző *Hann* számadását megelőző időszakra. A falu éves bevételeiről és kiadásairól a hivatalból leköszönő *Hann*-nak számadást kellett adnia, Feleken és Oltszakadáton 32, Oroszcsúrön pedig 24 tagú tanács („24 mann, welche man die 100 manpflegt zunemen”) előtt. Előírták a falutanács összetételét is, ami paritásos alapon, az etnikai összetétel szerint fele-fele arányban, Feleken német és román, Oltszakadáton magyar és román, Oroszcsúrön pedig német és bolgár (*zirwesch*) tagokból állt. Ez utóbbi település esetében a statútum még azt is hozzáteszi, hogy ha a faluban nem lenne elegendő német jelölt, akkor a tanácsba be lehet választani helyettük bolgárokat is, azzal a feltétellel, hogy tudnak németül. Ahogyan ugyanebből a rendeletből

⁴¹ Vámszer Géza vágási díjról beszél, amit a románoknak a magyar egyház javára kellett fizetniük, föld- és házimunka adása mellett (Vámszer 1940: 29).

⁴² Az egyházgondnokok (egyházatyák) számadásra kötelezését, továbbá a vasárnap megszentelését, az éjszakai gyülekezetek megakadályozását, a besztercei káptalan dékánja és papjainak kérésére, 1592-ben Báthory Zsigmond is parancsba adta a világi hatóságoknak, a besztercei bíróhoz és tanácshoz, valamint a besztercei körzet többi előljárójához intézett fejedelmi levelében. Az eljárás célja valószínűleg az egyházi jövedelmek megrövidítésének megakadályozása volt (EKO XXIV. 163, 466).

⁴³ Oltszakadát: 7. artikulus, Felek: 6. artikulus, Oroszcsúr: 9. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1196. 1v; 1197. 2v; CB 5-BB. 108. 105v; MOS DM V. 1127. 2r. Ugyanez az előírás: EKO XXIV. 326.

⁴⁴ Oltszakadát: 11. artikulus, Felek: 9. artikulus, Oroszcsúr: 6. és 7. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1196. 1r; 1197. 3v; CB 5-BB. 108. 106r; MOS DM V. 1127. 1v–2r. A bíró választásának időpontja hagyományosan a székely falvak esetében is karácsonyra esett (Imreh 1983: 60).

kiderül, a falutanács dolga volt az előjáró, azaz a *Hann*, a polgárok/esküdtek, valamint az egyházatya (*Kirchenvater*) megválasztása. Oroszcsűrön a bíró egyik évben német, a másikkban bolgár lehetett.⁴⁵ Az oltszakadati és feleki rendeletekben a *Hann* hovatartozását illetően a szöveg nem világos, az előírásokat ismertető szerzők úgy értelmezik, hogy Feleken csak német, Oltszakadaton csak magyar *Hann* volt választható,⁴⁶ akinek maga mellé Feleken egy román és két német, Oltszakadaton pedig két román és két német esküdtet kellett választania.⁴⁷

A rendeletek egyik fontos hozadéka a kutatás számára – s az elkövetkezőkben ezzel kívánunk foglalkozni – a falubírók hatalmának szabályozása, illetve általában a falubírói hivatalnak a városi hatóságok alá rendelése törvénykezési és igazgatási kérdésekben. A város tehát a választás körülményeinek,⁴⁸ a falubíró választhatóságának⁴⁹ és a falutanács összetételének szabályozásával, valamint a számadások köteletségének előírásával⁵⁰ a falusi előjárók hatalmát korlátozta. Ugyanakkor behatárolta azok illetékességét is: a falubíró nem rendelkezhetett a falu területét érintő kérdésekben, a bírósága előtt tárgyalt ügyekben hozott bírságok értéke nem haladhatta meg az egy forintot (márkát) – ez az összeg,

⁴⁵ Oroszcsűr: 6. artikulus. ANR FS MOS DM V. 1127. 1v.

⁴⁶ Vámszer Géza szerint a „községi bírói hivatal kizárólag a magyaroké (akárcsak Feleken a százsoké)” (Vámszer 1940: 90).

⁴⁷ Az oltszakadati statútum megfogalmazásban a szövegrész a következőképpen szól: „Und wenn daß ein ungerischer honn erweleht ist, sollen die walachen auß ihren, auß fraÿer wahl zwen burger erwelen, welche ihnen dienstlich mögen sein und der ungrische honn soll zugleich auch zwen burger auß den ungern neben sich welehn.” A feleki szövegrész pedig a következőképpen hangzik: „Und wenn daß ein deutscher honn erweleht ist, sollen die walachen auß ihren, auß fraÿer wahl einen burger erwelen, welche ihnen dienstlich mögen sein und der deutsche honn soll zugleich auch zwen burger auß den deutschen neben sich welhen.” A feleki szövegnek a Brukenthal-gyűjteményben fellelhető változatában a német *Hann* mellé választható esküdtek számát eredetileg kettőben határozták meg, amit aztán egyre módosítottak. Mindez feltehetően arra utal, hogy az oltszakadati szöveg készült el korábban (Oltszakadát: 11. artikulus, Felek: 9. artikulus: ANR FS MOS DM IV. 1196. 1r; 1197. 3v; CB 5-BB. 108. 106r).

⁴⁸ A falubírók választásáról általánosságban az 1587. július 8-án hozott, a szász (városi és nemzeti) világi és egyházi hatóságok közös rendtartása szolgál adatokkal, amely előírja a szász joghatóságok területe alá tartozó községek előjáróinak a helyi templomban történő választását és elszámoltatását, az egyházatyák számadási kötelezettségét, továbbá a javíthatatlan gonosztevők pótlólagos egyházi büntetését, a bírságnak a helyi templom javára, pénzben vagy viaszban való elszámolását (*Landesverordnung, welche in königlichen haupt-Hermann-Stadt von geistlichen und weltlichen herrn ist geordnet worden anno 1587, den 8. Julii*: EKO XXIV. 163, 463).

⁴⁹ A bírók választhatóságát Feleken például a „német” származáshoz kötötték, a településre később érkezett, jobbágyi szolgáltatással tartozó románokat pedig kizárták a hivatal betöltésének lehetőségéből. Hasonló jelenség figyelhető meg Bongárdon is, ahol a helybéli bolgárok kérésére a városi tanács 1607-ben határozott úgy, hogy románok nem tölthették be a *hanni* hivatalt (Müller 1912: 197).

⁵⁰ Müller 1941: 155. Georg Müller a falubíró számadásadási köteletségét a falu gazdasági igazgatásában betöltött szerepköréből eredezteti, éppen az oroszcshűri idevágó artikulus felidézésével. Érdekes módon, Müller a feleki és az oltszakadati rendeletek idevonatkozó artikulusait ezen a helyen nem említi, pedig azok keletkezési ideje (1582) megelőzi az oroszcshűri rendeletek általa vélt keletkezését (1599). A községi háztartás évi számadását a székely falubíróktól is megkövetelték. Példának Imreh István a szentkatolnai bírók számadásainak ellenőrzését említi, egy 1755-ből származó peranyag nyomán (Imreh 1983: 136).

feltehetőleg 1572-től, egységes volt a szász székek és körzetek szabad községeiben, vásároknak és falvaknak, uradalmakon egyaránt,⁵¹ ugyanakkor Erdélyben, a falubírók bírságotlasi jogköréhez képest a legalacsonyabb értéknek számított.⁵² A mezővárosi és falusi *Hann* bírságotlasi hatásköre szabályozásáról először a braszó városi tanács és a kerületi képviselőlet által 1572-ben közösen kiállított barcasági fegyvelmi, házassági és az öröklés rendjével összefüggő szabályrendelet nyújt tájékoztatást.⁵³ Ennek legelső pontja elrendeli, hogy mivel pénzbeli és ingatlanügyeket tárgyaló civil perekben a *Hann* sem a városban, sem a barcasági mezővárosokban nem jogosult egy forint feletti értékben dönteni, így a városi és széki, továbbá Barcaroznyó és Földvár igazgatási területéhez tartozó településeknek⁵⁴ szintén ehhez a rendhez kell tartaniuk magukat. Nem hallgathatnak ki tanúkat és nem ítélnak sem öröklés, sem gonosztevők ügyében.⁵⁵ Az itt elemzett Szeben széki települések statútumai jól szemléltetik, hogy ez az érték nemcsak a Barcaságban, hanem a szász székek területén is az alsóbírászkodási jogosítvány felső határát jelentette.

A feleki, oltszakadáti és oroszcsúri artikulusok tárgyalásában fontosnak tartunk kiemelni még egy szempontot: illetékességeinek szabályozása mellett a *Hann* hatáskörét nemcsak beszűkítették, hanem a szerepkörével járó feladatok elmulasztásáért személyében is büntethetővé tették. Ez a korlátozás megerősítette a falubírót hivatali alárendeltségében, a városi (széki) hatóságoktól való függésében. Ugyanakkor felértékelődött a közrend fenntartásában betöltött szerepe: ellenőrizte az előírások betartását, intézkedett rendbontási és erkölcsi züllésre utaló, kisebb értékű lopási, károkozási ügyekben,⁵⁶ felügyelt a közterületekre, a legelő-, erdő- és kaszálóhasználatra, az esztenatartásra, illetve a borkiárusításra.⁵⁷ A rend ellen vétőkkel szemben nemcsak eljárta, hanem – ahogyan az a peres iratokból kiderül – jelentenie is kellett ezeket a felettes hatóságnak. A közvadás vádlottakat köteles volt bezáratni, fejdíj (*Sünne, homagium*) megfizetésének terhe mellett, az elzárás azonban az ország törvényei szerint nem tarthatott tovább

⁵¹ Müller 1941: 44.

⁵² A vármegyék területén a falubírók 1–4 forint értékű ügyekben ítélnak (Szász 2010: 91).

⁵³ EKO XXIV. 326.

⁵⁴ Szászvolkány, Keresztényfalva, Hóltövény, Szászveresmart, Szászmagyaros.

⁵⁵ „Dieweil weder der stadt-honn noch die honnen auf den märckten in Burtzenland in causis civilibus, als geld und fahrende haben belangende, nicht höher dann über flor. 1 haben zu urtheilen, darumb sollen sich auch die honnen in den gemeinen der stadt und stühlen, als Rosenau und Marienburger jurisdiction unterworfen, darnach richten. Sie sollen sich auch keiner sachen, erbschafften oder malefizt berührende, weder zu verhören noch zu urteilen” (EKO XXIV. 326).

⁵⁶ A kérdéstről általában: Prodan 1961: 217–235; Szász 2010: 91.

⁵⁷ Ebben a tekintetben a nagyszebeni törvénykezési jegyzőkönyv szolgál adatokkal: a dolmányi Elisabeth Leckes Weinrechné azért vesztette el Joannes Weinrech ellenében folyó perét, mert nem tudta bizonyítani, hogy az őt ért gyanú, miszerint felvizezett bort árult volna, rágalom lenne. Az 1601. május 8-án hozott határozatában a székbíróság kimondta, hogy bort árulni a faluban csak a *Hann* tudtával lehet, az asszonyt pedig megbüntette a *Hann* személyét érintő becsületsértő állításai miatt. Az ügyben a bíróság Jacobus Telch dományi előjárót (*honn zu Dolmen*) is kihallgatta (ANR FS MOS PJ. 1. 24v).

három napnál. Ezen az időn belül a vádlottat át kellett adnia a fellebbjáró hatóságnak (a porkolábnak, eljáró bírónak, törvénytisztogatóknak stb.), és a fogvatartott kíséretéhez városi katonaságot kellett kérnie.

Azt, hogy a falubíróóságok a gyakorlatban hogyan működtek, vonatkozó források hiányában csak közvetett adatokkal lehet megvilágítani. A falubíró esküdtjeivel közösen határozott, a tárgyalásokon, kivételes helyzetekben, a falu vénei is részt vettek. A falu széke előtt folyó eljárás szóban történt és rövid volt, írásbeli nyoma nem maradt fenn.⁵⁸ Falubírói számadásokat, a bírságok kifizetését tanúsító nyilvántartásokat ebből a korszakból még nem ismerünk. A feleki *Hann*-nak a falu külön háztartására vonatkozó számadásai először 1731-től maradtak fenn,⁵⁹ habár a nagyszebeni polgármester instrukciói a számadások kitöltéséről és ellenőrzéséről, a fizetések és az adósságok nyilvántartásáról, a szász székek előjáróihoz hasonlóan, a falvak vezetőihez is szóltak.⁶⁰

A falubírók alsóbíráskodási szerepköréről azonban, nem véletlenül, éppen a büntetethetőségük folytán értesülünk. Ebben a tekintetben adatokkal a szebeni székbíró által vezetett számadáskönyvek szolgálnak, amelyekben a bírságokból származó jövedelmeket vették nyilvántartásba.⁶¹ A *Register der Straffen*nek vagy *Strafrechnungen*nek nevezett nyilvántartások sorába tartozó legkorábbi bírságkönyv Koloman Gotzmeister királybíró és Peter Khamner székbíró hivatali idejéből, 1615–1616-ból maradt ránk.⁶² A leginkább lopás, testi sértés, paráznság, rágalmozás miatt kiszabott büntetések mellett ezekben a számadáskönyvekben gyakran találkozunk olyan bírságokkal, amelyeket a felettes hatóság a falusi előjárókra rótt ki, hivatali mulasztás vagy hivatali hatáskör megszegése miatt. Az 1615–1616. évi könyv augusztus 11-én tett bejegyzése arról tanúskodik,

⁵⁸ Mezővárosi vagy falusi *Hann* bírósági tevékenységéről szóló adat a szebenzéki települések közül 1577-ből maradt fenn Nagydísznódról: a besztercei városi bíróhoz és tanácshoz intézett, február 14-én kelt levelében Miniges Velten, *han czu der Heltaw sammt dem ganzen Rath* egy, a bírósága előtt tárgyal ügyben tudósít (ANR FCI POB I. 4093).

⁵⁹ ANR FS AF D. 76.

⁶⁰ ANR FS AF D. 90, 43.

⁶¹ A nagyszebeni városi és a szász nemzeti levéltár anyagát bemutató Franz Zimmermann szerint a székbíróóság által beszédett büntetések a városi kasszába (*Konsularkassa*) folytak be (Zimmermann 1881: 634, 649). Ezt a véleményt azonban a bírságkönyvek adatai nem támasztják alá. A székbíró ugyanis nemcsak a befolyó bírságokkal számolt el, hanem a bírósági díjakkal is, így az eskü odaítéléséért kiszabott illetékekkel (*Schworpfennigen*) és a vesztényi, móhi, rüzi és feleki románoknak a szebeni királybíró és székbíró két-harmad, illetve egyharmad részben megillető földesúri adójával, ahogyan azt Nagyszeben 1541. évi városi konstitúciója szabályozta. A bírságkönyvek felfektetésének, véleményünk szerint, az volt a tulajdonképpeni célja, hogy a bírságból kétharmad : egyharmad arányban részesülő királybíró és székbíró között a jövedelmek felosztását követni lehessen. Az 1615–1616. évi számadáskönyv utolsó előtti lapjára a királybíró a bírságból való része felvételét bizonyító nyugtát is bemásolta. A bírságok és bírósági díjak nagyságáról árulkodik, hogy a királybíró 1619. október 23-án saját kezűleg aláírt bizonylata szerint 612 forint 29 dénár jövedelmet könyvelt el (ANR FS MOS SE A. 770. 41v).

⁶² A számadási év nem esett egybe a naptári évvel. Mivel a számadáskönyvek nem (vagy nem mindig) tüntetik fel a büntetések kiadását, illetve befizetésének a napját, sajnos nem ismerjük a számadási év kezdetét.

hogya a feleki *Hannt* a székbíróóság 12 forint büntetés megfizetésére ítélte, amiért bizonyos Rosen Hannes perében a megvádolt személyt tisztító esküre ítélte.⁶³ Mivel az esküre ítézésre⁶⁴ a falu előjárója nem volt jogosult, a bírság ellen a *Hann* nem is tiltakozhatott.⁶⁵ 1641-ben a székbíróóság szintén egy feleki *Hann*, Gerg Nösner, hivatali mulasztásáért volt kénytelen bírságot kiróni, mivel az, „polgáiraival” együtt, szabadon engedett egy lopás miatt bebörtönzött oláhot.⁶⁶ A székbíróóság Nösneret ugyanabban az évben két további oláh miatt is megbüntette; ezeket a személyeket egy parázna miatt csukták fogdába, de a falubíró elengedte őket.⁶⁷ Fenyőfalva bírójának a maga részéről 40 forint bírságot kellett fizetnie, amiért egy ló ellopásával vádolt cigányt elengedett.⁶⁸ Egy Feleken kitörő veredés miatt 1634-ben tárgyalt perben (Joan Tauch, Komsa Tauch, Hannes Huner, Joseph Mucka, Jung Georgi Miles, Jacob Schu és Andreas Nösner húsvét keddjén bizonyos Roth Georg nevű falusi társukat verték fejbe és erősen megsebesítették) kiderült, hogy a falubeliek tettét a *Hann* elhallgatta, nem jelentette a városi hatóságoknak.⁶⁹ Sajátos esetnek számít a poplákai Schude⁷⁰ megbüntetése, akit a bíróóság azért marasztalt el 12 forintra, mert nem jelentette a felettes hatóságoknak, hogy a falu egyik lakosa, Schüick Todder, őt elverte. Ehelyett, a hallgatásáért cserébe, azt kérte tőle, hogy nyírja meg a juhait.⁷¹ A falubírókat némelykor nemcsak mulasztáson, hanem rendbontáson is rajtakapták. 1643-ban a székbíróóság két rendben is megbüntette Nagydisznód előző évi előjáróját: először 20 forintra, amiért a bíróóság előtt fegyveresen megfenyegette kistoronyi perestársait, majd később további 5 forintra, amiért egyik ellenfelén fekete foltokat okozó ütéseket ejtett.⁷²

Számos nyoma van a falubírókkal szembeni ellenállásnak is, ugyanis a falvak lakosai időnként konfliktusba keveredtek a hivatali szerepkörét jól vagy rosszul ellátó előjáróval. A székbíróóság 1634. évi nyilvántartásai szerint a szászújfalui Hannes Tüß azért kapott bírságot, mert a *Hannt* szidalmazta, amiért az a falu szénáját számára nem kedvező módon osztotta szét.⁷³ Ugyanabban az évben a nagydisznódi Kappo Feltes Crestell fia Merten kapott 40 forint büntetést, amiért kardot rántott Weiß Bloß bíróra. A számadáskönyvből kiderül, hogy a fiú a bírság teljes összegét

⁶³ ANR FS MOS SE A. 770. 18v–19r. 1641-ben 12 forintra büntették a szebengálosi bírót is, sajnos a számadásból nem derül ki, hogy milyen tett miatt (ANR FS MOS SE A. 773. 6r).

⁶⁴ A bizonyítás egyik alapvető próbájának számítók eskü odaítélését a szászok 1583-ban megerősített jogkönyve pontosan szabályozza (ELR I. 1–7).

⁶⁵ Mivel a számadáskönyv további, november 3-án kelt feljegyzése megjegyzi, hogy Rosen Hannes igazolni tudta, hogy törvényt a *Hann* felette egy vasárnap ült, arra következtethetünk, hogy a büntetést a *Hann* nem hagyta szó nélkül, az ügyet pedig továbbtárgyalták.

⁶⁶ ANR FS MOS SE A. 773. 7r.

⁶⁷ ANR FS MOS SE A. 773. 7v.

⁶⁸ ANR FS MOS SE A. 773. 9r.

⁶⁹ ANR FS MOS SE A. 772. 8r.

⁷⁰ Jude, román bíró.

⁷¹ ANR FS MOS SE A. 770. 30v–31r.

⁷² ANR FS MOS SE A. 773. 8r.

⁷³ ANR FS MOS SE A. 772. 3v.

nem fizette meg, csupán 24 forintot, annak ellenére, hogy még további 20 forintot is kiróttak rá, amiért a szék bíróság előtt tiszteletlenül beszélt.⁷⁴ A szelindeki Jacob Teuffert engedetlensége miatt maga a *Hann* perelte be, esküdtsíjával együtt; a feljegyzésekből az is kiderül, hogy Teuffer kutyának nevezte a falubírói hivatal minden tagját; ezért a tettéért 20 forinttal marasztalták el.⁷⁵

A fent bemutatott szabályrendeletek a falubírók illetékességi körének a 16. században bekövetkezett változásait dokumentálják. A szabályozás hozzájárult a falubírói tisztséggel járó feladatkörök rögzítéséhez, valamint a helyi bíraskodás rendjének kialakításához, anélkül azonban, hogy a helyi önrendelkezés lényegi elemét megkerülte volna: a falubírót és a tanácsot továbbra is a helyi közösség választotta. A falvak előjáróinak tevékenysége ugyanakkor Szeben szék településeinek erős hatósági ellenőrzés alá esett. Egyrészt a falubíró nem rendelkezhetett szabadon a telkek eladásának, öröklésének, a településhatár kiterjesztésének kérdéseiben, továbbá bíraskodási jogköre legfeljebb egy forint perértékig terjedt, amely a vármegyei vagy a székely falvak bírósági illetékességeihez képest a legalacsonyabbnak számított. Másrészt a tisztséggel járó feladatok elmulasztásáért a falu vezetőit következetesen megbüntették. A hatósági ellenőrzés eme elemei véleményünk szerint fontosnak bizonyultak a későbbi szászföldi társadalomfejlődés szempontjából. Ezek közül is különösen az ingatlan elidegenítésének szigorú városi kontrollját emelnénk ki, ami feltehetően összefüggött azzal a társadalmi folyamattal, amely révén a szászföldi lakosság szabad jogállását megtartotta. A kérdés vizsgálatához kiindulópontként szolgálhatnak egyebek mellett a fent említett szebeni széki bíróság bírságjegyzékei.

A bírságjegyzékek egy érdekes jelenségre derítenek fényt: a falubírók igen gyakran kezesként szerepelnek bajba jutott falustársaik mellett. Barb Fleischer/Fleischarul szelindeki parasztert 1616-ban a falu *Hannja* vállalt kezességet, amiért egy vesztényi románnak, Dan Woÿknak két ujját levágta; a *Hann Woÿk*ot még a városháza börtönéből is kiváltotta.⁷⁶ Fenyőfalva falubírája, Matthes Weedt, két másik falubelivel együtt segítette ki a falu disznó- és tehénpásztorait a börtönből, akiket azért tartottak ott fogva, mert a bíróság tolvajok rejtegetéséért fejenként 40 forintra ítélte őket. A büntetés kifizetéséről tett feljegyzések arról árulkodnak, hogy a *Hann* jótállása kedvezően hatott az adósság törlesztésére, jóllehet az igen magasnak számító összeget a pásztorok csak részben tudták leróni.⁷⁷ A dolmányi *Hann*, Paul Konnert, Jerch Franck és Weys Hannes falus-

⁷⁴ ANR FS MOS SE A. 772. 11v–12r.

⁷⁵ ANR FS MOS SE A. 772. 13v–14r.

⁷⁶ A számadáskönyv feljegyzi, hogy Barb Fleischarul a büntetésbe 5 forintot fizetett, a büntetés másik felét a királybíró elengedte. A szászok jogkönyve egy levágott hüvelykujjért 10 márka, a többi ujjért, akárcsak a fogakért darabonként 5 márka kárpótlást ír elő (ELR IV. 4. 2 – itt azonban bírságról van szó).

⁷⁷ Összesen 20 forintot, kisebb részletekben és nem mindig pénzben, hanem természetben is. Az utolsó részlet kifizetésére két év múlva, 1618. október 30-án került sor (ANR FS MOS SE A. 770. 8v–9r).

társaival együtt vállalt kezességet egy paráznaságon kapott falubeli lányért,⁷⁸ az oroszcserői *Hann* szintén másodmagával kezeskedett egy Martin Wenckler nevű legényért, akit bizonyos Paul Mihály lányával elkövetett paráznaság miatt a szék-bírótság 24 forintra büntetett.⁷⁹ Vurpód 1641. évi *Hannja*, Merten Gelem, saját pásztoráért kezeskedett, akit lopás miatt 35 forintra marasztalt el a bíróság.⁸⁰

A kezességvállalás jogintézményének elterjedése nyilvánvalóan összefüggésben állt a magas bírságok kifizetésére képtelen lakosok anyagi és – amint azt a Kárpátokon túli fejedelemségekben (pontosabban Moldovában) Cătălina Chelcu kimutatta – társadalmi viszonyaival. Nagyobb bírságokért, mint a fejeváltság, kezességet a kárpótlási díj vagy bírság kifizetéséért valamelyik helyi hatalmasság vállalt. Cserébe a vádlott vagy családtagja önként jobbágysorba adta magát. A vádlott és rokonai szükség esetén zálogba bocsátották birtokaikat, vagy ideiglenesen lemondtak tulajdonjogukról; a zálogba adott ingatlanokat aztán a korábbi tulajdonosoknak vagy túlélő rokonaiknak nem állt módjukban kiváltani, sokszor perrel sem tudták visszaszerezni, a birtokok gyakran éppen azokhoz a személyekhez kerültek, akik a hitelt nyújtották. Hosszú távon a jelenség a helyi birtokrendszer igen dinamikus átrendeződésével járt.⁸¹

Az önként vállalt személyi függőség menekülési útvonalat jelentett a székely településeken is. A jelenségről, sajátos módon, a 17. század eleji katonai összeírások (*lustrák*) szolgálnak adatokkal, ugyanis a főnépek, lófők, gyalog puskások, szabadosok, jobbágyok, zsellérek és szolgák összeírásai⁸² feljegyzik a hadi szemlérről, mustrárról való távolmaradás okát is. Azt, hogy elterjedt gyakorlatról volt szó, már néhány véletlenszerűen kiragadott példa is jól megvilágítja. A helyi hatalmasság oltalmát kereső, személyi és ugyanakkor jogi képességüket feladó alattvalók alapos okból váltak jobbágyá: ezek között megtaláljuk a pénzhiányt, a mélyszegénység elkerülését, a hadba szállási kötelezettség megkerülését, de a közrend elleni kihágások, az elkövetett vagy éppen ráfogott bűncselekmények miatt kirott bírságok megfizetésére való képtelenséget is. A marosszéki Deményházaán például „Deák Mihály Dersi Jánosnak atya volt magát, mivel bírságba esett. Annorum 6”.⁸³ Selyén „Török Bálint egy fejszét lopta volt el Kovács Máthénak, ugyan neki kötötte magát érte. Eossy Bertalan rea támadott volt Kovács Mathéra, s azért kötötte magát neki.”⁸⁴ Kaalon, Kis Miklós „egy leánya paráznaságba találtatott, hogy az tisztviselőktől megszabadította Kun János, neki adta magát”.⁸⁵ Beon Gyorgiai Györgyről jegyzi fel a *lustra*, hogy „[e]rre költöttek volt valami lator-ságot, de semmit meg nem bizoníthattak reá, erővel tette Zengjel Ferencz job-

⁷⁸ ANR FS MOS SE A. 770. 28.

⁷⁹ ANR FS MOS SE A. 770. 36v–37r.

⁸⁰ ANR FS MOS SE A. 773. 4r.

⁸¹ Chelcu 2015: 69.

⁸² Maros-, Udvarhely-, Sepsí-, Kézdi-, Orbai-, valamint a Csík-Gyergyó-Kászonszék-beli összeírások, 1614. február 17–23. (Demény [szerk.] 1997: 197–562).

⁸³ Demény (szerk.) 1997: 235.

⁸⁴ Demény (szerk.) 1997: 246.

⁸⁵ Demény (szerk.) 1997: 243.

bágyvá”.⁸⁶ Köszvényesen „Achj Bálint Veres drabant volt, vér bírságért Barabássy Ferenz éjjel reá ment, megfogta s jobbágyává tette, valóban jó szál ember, szolgálhat”.⁸⁷ Nagy Mihály szintén köszvényesi lakos volt, róla azt jegyzi fel a *lustra*, hogy „[e]zt a falu megbírságolta fl. 1, azt kötötte magát Só Istvánnak”.⁸⁸ A székely településeken a birtokzálogolás gyakorlata is kimutatható, jóllehet nem derül ki, hogy bírság kifizetése lett volna az ok.⁸⁹

A szebeni bírságbökönyvek itt említett példái a megbírságolt személy melletti kezességvállalás gyakorlatát a szász városok törvényhatósága alá tartozó területeken is igazolják, a szabad falvakban és városi uradalmakon egyaránt. A magas bírságokat a legtöbben csak részletekben és csak részben, esetleg terményben tudták kifizetni. A kifizetések akadozása vagy elmaradása miatt sokszor maguk a bírúk engedték el a büntetés behajtását. Hogy milyen haszonnal járt ez a gyakorlat a kezességvállalónak, köztük a falubírónak, az itt elemzett források alapján természetesen nem tudjuk megállapítani. A kezességet vállaló helyi előjáró, hatalmi helyzetéből adódóan, a kezességvállalás adta lehetőséget feltehetőleg itt is a maga hasznára fordította; még ha a megbírságolt alattvalók jobbágyosorú megkötésére nem is került sor, szolgálataikkal bizonyára gyakran visszaélt. A bírságegjegyzékekben ingatlanra kivetett zálogra nem találtunk példát. Ennek elterjedését feltehetőleg gátolta a városi kormányzás által gyakorolt erős hatósági ellenőrzés, amely az ingatlanok elidegenítésének korlátozását célozta. A társadalom fejlődése, az erős rétegződés és egyenlőtlenség kialakulásának elkerülése a székelyföldi vagy moldvai példákhoz képest a szász községekben kedvezőbben alakult, ezért talán nem lenne érdektelen megtudni, hogyan alakították a hatósági rendszabályok az alattvalók egymáshoz való viszonyát és közösségről való képzetét.

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României Filiala Cluj (ANR FCI)

Primăria orașului Bistrița [Beszterce város levéltára] (POB) I.

Arhivele Naționale ale României Filiala Sibiu (ANR FS)

Magistratul orașului și scaunului Sibiu [Szeben város és szék magisztrátusa] (MOS).

Colecția de documente medievale [Középkori oklevélgyűjtemény] (DM) IV, V.

Procoale judecătorești [Bíróági jegyzőkönyvek] (PJ).

⁸⁶ Demény (szerk.) 1997: 268.

⁸⁷ Demény (szerk.) 1997: 242.

⁸⁸ Demény (szerk.) 1997: 242. A példákat folytathatnák: Zalteleken „Fazakas Ferencz Gyrgaj kezességén volt, abba viselte gondját”; Felén „Ábrahám Mihály valami halat vett volt az Reuchj oláhoktól még Bastja idejében, kit látván az Bigati Menyhárt szolgálja, megfogatván és Görvénybe vitték, ott három hétig az fogságban lévén Erdély István job[ágyai] leottek kezesek érte, Gáspár János azoktól kivette kezessen, azóta Gáspár János keze alatt vagon” (Demény [szerk.] 1997: 224, 217).

⁸⁹ Andrásfalván, Sütő Márton Berei „az szülőapja házát váltotta meg, azért kötötte el magát Balássy Ferencznek, pénzt adott neki”. Buzaházán „Domokos György, Bogozy, örökségért attá magát Dersi Jánosnak” (Demény [szerk.] 1997: 250, 236).

Socoteli economice [Gazdasági számadások], Socotelile amenzilor [Bírságok számadásai] (SE A).

Seria actelor administrative. Protocele de ședință [Tanácsi jegyzőkönyvek] (PȘ).

Parohia evanghelică C.A. Mediaș. Seria 2. Acte [Medgyesi evangélikus egyházközség] (PEM A 2).

Colecția Brukenthal [Brukenthal-gyűjtemény] (CB) 5-BB.

Colecția de acte fasciculate [Iratgyűjtemény] (AF).

Demény Lajos (szerk.) 1997: *Székely oklevéltár IV. Székely népesség-összeírások (1575–1627)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Derzsi, Julia (Hg.) 2016: *Das Gerichtsbuch des Kronstädter Rates (1558–1580)*. Aldus, Kronstadt.

EKO XXIV: Armgart, Martin – Messe, Karin (Hgg): *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Vierundzwanzigster Band. Das Fürstentum Siebenbürgen. Das Rechtsgebiet und die Kirche der Siebenbürger Sachsen*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012.

ELR: *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583*. Matthias Fronius, München, 1973.

Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1885: *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. I. MTA, Budapest.

Schuler von Libloy, Friedrich (Hg.) 1862: *Materialien zur Siebenbürgischen Rechtsgeschichte enthaltend. 1. Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Sekler und Sachsen*. Steinhaußen, Hermannstadt.

Seivert, Gustav (Hg.) 1869: *Hermannstädter Lokal-Statuten*. Steinhaußen, Hermannstadt.

Vlaicu, Monica (Hg.) 2003: *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1224–1579) / Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele Șapte Scaune (1224–1579)*. Hora, Hermannstadt.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bándi András 2019: Az erdélyi bolgár evangélikus egyházközségek. In: *Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. (Kézirat, megjelenés alatt.)

Berger, Albert 1986: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen, 1203-1570*. II. Band. Böhlau, Köln–Wien.

Binder Pál 1982: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion, Bukarest.

Csallner, Robert 1906: Deutsche Texte aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Urkundenabteilung (von 1429 bis 1600). Fortsetzung. *Korrespondenzblatt* (39.) 1. 37–42.

Chelcu, Cătălina 2015: Consecințele economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII). In: Chelcu, Cătălina (ed.): *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*. Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 41–69.

- Derzsi, Julia 2014: Despre prerogativele disciplinare ale breslelor din Transilvania în secolul al XVI-lea. Breslele din Sibiu și Brașov. *Historia Urbana* (22.) 209–240.
- Flóra Ágnes 2012: Hivatal vagy hivatás. Városi jegyzők a kora újkori Erdélyben. In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig két hazában’...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 123–134.
- Imreh István 1983: *A törvényhozó székelly falu*. Kriterion, Bukarest.
- Klima, Helmut 1936: Die Slawen von Reußdörfchen. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift* (59.) 10–23.
- Müller, Georg 1912: Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (38.) 1. 85–314.
- Müller, Georg Eduard 1941: *Stühle und Distrikte als Unterteilung der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Krafft & Drotleff, Hermannstadt.
- Nussbächer, Gernot 1981: „Zweyerlei Nationes” in „Affrica”. In: Nussbächer, Gernot (Hg.): *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. Kriterion Verlag, Bucharest, 95–96.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1979: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pakucs-Willcocks, Mária 2018: *Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean*. Editura Humanitas, București.
- Podea, Ioan 1911: *Monografia comunei Săcădate*. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu.
- Pozsony Ferenc 2000: Egy Szeben megyei magyar szórványközség. *Erdélyi Múzeum* (62.) 3–4. 185–192.
- Prie, Octavian 1933: *Un sat românesc din Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceuri*. Institutul de Arte Grafice, Cluj.
- Prodan, David 1961: Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca* (4.) 217–235.
- Szász Anikó 2010: A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695). *Erdélyi Múzeum* (72.) 3–4. 88–105.
- Vámszer Géza 1940: *Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár.
- Wagner, Ernst 1998: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien.
- Zimmermann, Franz 1881: Die Wirtschaftsrechnungen der Stadt Hermannstadt in dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (16.) 3. 629–651.